

Некрашэвіч-Кароткая Ж. В.

(Мінск, Беларусь)

**Тэрміны этнічнай і палітычнай самаідэнтыфікацыі
народаў “Рэчы Паспалітай абедзвюх дзяржаў”
у помніках лацінамоўнага ліра-эпасу XVI ст.**

У статті мова йде про етнімі, політонімі та конфесіонімі, які зустрічаються в пам'ятках вітчизняного латиномовного ліро-епосу епохи Ренесансу. Семантичні трансформації в межах даної лексичної групи безпосередньо залежали від конкретної політичної ситуації і чітко віддзеркалювали відповідні уявлення “людей посполитих”. Люблінська державна унія 1569 р. стала причиною значних змін в способах етнічної та державної самоідентифікації громадян. Це має безпосереднє відношення до процесу формування національної самосвідомості білоруського, литовського, польського та українського народів і визначає генезис багатьох політичних складників життя сучасної Центральної і Східної Європи.

Ключові слова: етнімі, політоніми, конфесіоніми, латиномовний ліро-епос, Ренесанс

This article deals with ethnonyms, politonyms and confessionyms that are found in Latin lyrical-epic monuments of our country of the Renaissance. Semantic transformations within the given lexical group depended directly on a specific political situation and reflected accurately corresponding conceptions of the citizens. The State Union of Lublin of 1569 caused the significant changes in the ways of their ethnic and national self-identification. It's related directly to the national self-consciousness forming process of Belarusian, Lithuanian, Polish and Ukraine nations and determines the genesis of numerous political components of Central and Eastern Europe life.

Тэрміны этнічна-дзяржаўнай самаідэнтыфікацыі народаў Вялікага Княства Літоўскага (пазней -- Рэчы Паспалітай Літоўскай і Рэчы Паспалітай Польскай) набывалі розныя значэнні ў розныя гістарычныя перыяды, у розных гістарычных канцэпцыях. Важна падкрэсліць, што побач з афіцыйнымі сведчаннямі адносна ўжывання гэтых тэрмінаў, занатаванымі гісторыкамі, летапісцамі або дзяржаўнымі дзеячамі ў мностве дакументаў і ўрадавых актаў, мы сустракаем адпаведныя тэрміны ў помніках нашага прыгожага пісьменства. Выкарыстанне гэтых назоваў з мэтай ідэнтыфікацыі або сама-

ідэнтыфікацыі таго ці іншага народа было звязана з пошукамі адказу на пытанні: „Хто мы?” і „З кім мы?”. Спробы пісьменнікаў адказаць іх спрычыніліся да ўжывання імі разнастайных **этнонімаў і палітонімаў**. Аналізуючы функцыянаванне гэтых тэрмінаў у помніках беларускай, польскай, украінскай літаратуры XVI – XVII ст., мы можам уявіць сабе, як гэтыя паняцці разумеліся большасцю грамадзян, так званымі “людзьмі паспалітымі”, пункт гледжання якіх мог быць адрозным у параўнанні з афіцыйнымі дакументамі таго часу. Актуальнасць такога даследавання заключаецца ў тым, што яно ахоплівае той гістарычны перыяд, калі актыўна ішлі працэсы фарміравання народаў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы, калі ўзніклі тыя мадэлі народных і дзяржаўных супольнасцяў, якія маюць непасрэднае дачыненне да палітычных складнікаў жыцця сучаснай Еўропы.

У справе прэзентацыі тэрмінаў этнічнай ідэнтыфікацыі (яшчэ раз агаваруся, што тут бяруцца пад увагу толькі творы прыгожага пісьменства) найбольш аб’ектыўнымі і дакладнымі павінны быць лацінскія паэты, якія складаюць свае творы не толькі для айчынных, але і для замежных чытачоў, паколькі сама мова, лаціна, -- найважнейшы сродак папулярызацыі ідэйнага зместу твора. Зразумела, што тэрміны, якія нас цікавяць, мы знойдзем у першую чаргу ў вялікіх эпічных паэмах, дзе прадметам аўтарскага апаведу з’яўляецца гісторыя пэўных народаў, пэўнай дзяржавы.

Аўтар паэтычнага зборніка „*Bellum Prutenum*” („Пруская вайна”) (Кракаў, 1516) Ян з Вісліцы называе сябе “*Sarmata*” (“сармат”), а таксама “*alumnus patriae Polonae*” (“гадаванец польскай айчыны”). Аднак такія саманазовы нельга расцэнчваць як доказ таго, што паэт быў каронным палякам. Пра беларускае паходжанне Яна Вісліцкага пісалі ў свой час Якаў Парэцкі і Віктар Дарашкевіч. Але чаму ўсё ж такі “сармат”?

Адказ на гэтае пытанне можна знайсці пры ўважлівым аналізе ідэйна-мастацкіх, і, галоўнае, кампазіцыйных асаблівасцяў паэмы “Пруская вайна”. Батальная тэматыка для аўтара – гэта толькі рэтраспекцыя, успамін пра славу даўніх вякоў, пра гераізм продкаў і канкрэтна – караля Ягайлы. Апісанне Грунвальдскай бітвы ў паэме, прысвечанай каралю Жыгімонту Першаму, – падстава для стварэння своеасаблівай “Ягеланіды” [гл.: 11: 225]. Ягелонаў паэт лічыць спадкаемцамі ўлады над „Еўрапейскай Сарматыяй” – вялізнымі тэрыторыямі ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы. Перамога пад Грунвальдам, на думку аўтара, -- доказ таго, што “*Sarmatia*” („*Polonia*”) – адзіная з палітычнага пункту гледжання дзяржава, бо толькі аб’яднаныя ў ваенна-палітычным саюзе народы здолелі перамагчы тэўтонцаў. “*Sarmatia*”, “*titulus vetus*” (“старажытная назва”), -- знешні палітонім, бо так, кажа паэт, называў гэты край “*accola rudis*” (“недасведчаны сусед”). Сапраўдная, спрадвечная назва гэтай зямлі – “*Polonia*”, паколькі, піша Ян Вісліцкі, тут жывуць людзі, якія

назваваюць сябе “*patrio sermone* (“на сваёй мове”) *Poloni*” [гл.: Visl.Bellum. I.115¹]. Хто ж такія “*Poloni*” і што такое “*Polonia*” ў Яна Вісліцкага? Сам аўтар паведамляе, што “*Poloni*”

Rura tenent, agrosque colunt, ac legibus urbes

Perdomitant, Sigismunde, tuo diademate clari [Visl.Bellum. I, 116-117].

(... даглядаюць палі, абходзяць нівы і падпарадкоўваюць законам гарады пад тваёй велічнай уладай, Жыгімонце!)

З гэтых слоў вынікае, што “*Poloni*” – ні ў якім разе не “палякі” у сучасным разуменні гэтага этноніма, гэта ўсе падданыя караля Жыгімонта, а значыць, і “*Polonia*” – вялікая тэрыторыя падуладных Ягелонам зямель. Такое меркаванне пацвярджаецца 120-м радком першай кнігі паэмы Яна Вісліцкага, калі пасля першага ўвядзення ў тэкст назвы “*Polonia*” аўтар адзначае: “*Cuius habent triplices vastissima culta Rutheni*” (“Яе вялізнымі нівамі валодаюць траістыя русіны”). “Яе нівамі” – гэта значыць, нівамі “Палоніі”. Аднак у тэксце першадрука пры гэтым радку прысутнічае глоса “*Arva vicino limite Poloniae contigua*” (“Землі, прылеглыя да Польшчы ў суседнім памежжы”). Пры дапамозе гэтай глосы Ян Вісліцкі актуалізуе для чытача двузначнасць назвы “*Polonia*”: у вузкім сэнсе гэта Польшча, “Каронныя” землі (як вынікае з глосы), у шырокім сэнсе – “дзядзіна” Ягелонаў, спадчынных валадароў не толькі ў Кароне, але і ў Вялікім Княстве Літоўскім.

Следам за “траістымі русінамі” Ян Вісліцкі апісальна, не ўжываючы канкрэтных этнонімаў, прыгадвае іншых насельнікаў дзяржавы Ягелонаў [гл.: Visl.Bellum. I, 124-130]. У дадзеным кантэксце для яго неважна, як называюцца гэтыя плямёны. Паэт схільны разумець назву “*Polonia*” найперш як палітонім, як назву дзяржавы *a mari usque ad mare*. Вось чаму ў першай кнізе “Прускай вайны”, фактычна, ужываюцца толькі два ідэнтыфікацыйныя тэрміны: *Poloni* і *Rutheni (triplices)*. Для Яна Вісліцкага важна падкрэсліць, што ўсе яны, розныя мовамі, нормаў і традыцыямі, прызнаюць над сабою ўладу польскіх валадароў (“*subjecto Polono*”), таму ўсе яны, таксама як і сам паэт -- гадаванцы “*patriae Polonae*” (“Польскай айчыны”), усе яны з гэтага пункту гледжання – “*Poloni*”.

Другая частка “Прускай вайны” пачынаецца прэзентацыяй іншага краю – “*terrae Lithuanae*” (“Літоўскай зямлі”), адкуль паходзіць “*ille Jagello*” (“славуты Ягайла”), названы аўтарам “*pater patriae Lithuanae*” (“бацька Літоўскай айчыны”). Ягайла падпарадкаваў сваёй уладзе наступныя народы: “*nomine Tartarico Nomades*” (“намадаў, якіх называюць тартарыкі”), “*Massagetarum*” (“жмудзінаў”) “*ac albos ... Ruthenos*” (“і белых русінаў”) [Visl. Bellum. II, 18-22]. “*Albi Rutheni*” Яна Вісліцкага – не тое ж самае, што сённяшнія белару-

¹ Пры цытаванні помнікаў лацінскай паэзіі пазначаецца не старонка ў выданні, а скарачаная назва твора, парадкавы нумар часткі (libri) і паэтычнага радка ў адпаведнасці з традыцыямі класічнай філалогіі.

сы: гэты тэрмін аднаразова ўжыты Янам Вісліцкім для пазначэння пэўнай часткі насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага. Пад “белымі русінамі” Ян Вісліцкі меў на ўвазе насельнікаў паўночна-усходняга рэгіёну сённяшняй Беларусі і паўночна-заходняга рэгіёну сённяшняй Расіі – іншымі словамі, этнічнай Белай Русі. Менавіта гэтыя землі называў “*Alba Russia*” нямецкі пісьменнік канца XVI стагоддзя Пауль Одэрборн [гл.: 12:2 n.n.].

Чаму ж Ян Вісліцкі абмежаваў этнічны склад шматнаселенай дзяржавы Ягелонаў трыма народамі? Адказ на гэтае пытанне можна даць толькі зважаючы на цэласную ідэйна-мастацкую задуму аўтара. У экспазіцыі першай кнігі аўтар прадставіў паэтычную выяву “*orbis terrarum*” (“зямнога сусвету”), ніжэй – “*orbis Poloniae*” (“сусвету Палоніі”), падуладнай Ягелонам дзяржавы. У экспазіцыі ж другой кнігі Ян Вісліцкі рэпрэзентуе “*orbem Lithuaniae*” (“сусвет Літвы”) – той край, адкуль паходзіць заснавальнік новай каралеўскай дынастыі – Ягайла. Сапраўды, “намады” (татары) – насельнікі паўднёвых рэгіёнаў гэтай дзяржавы, “масагеты” (жамойты) жывуць у паўночна-заходняй частцы, а “белыя русіны” – на ўсходзе Вялікага Княства Літоўскага. Вось чаму пры першай рэпрэзентацыі “этнічнага звязу” Ян Вісліцкі выбірае тыя народы, якія жывуць на межах дзяржавы; вось чаму ён робіць акцэнт не на літоўцах, не на чорных або чырвоных, а менавіта на белых русінах. Падобным чынам, невядомы аўтар “Слова пра паход Ігаравы” ў “залатым слове” Святаслава быццам бы абходзіць “ую Рускую зямлю па кругу – яе самы крайнія кропкі” [2:17].

“*Poloni*” ў другой частцы “Прускай вайны – гэта ўсе пераможцы на Грунвальдскім полі, падданыя Ягайлы. Аднаразова ўжыты тэрмін “*Lithuani*” [гл.: Visl.Bellum. II.220] таксама трэба ўспрымаць як палітонім. Адпаведна, “*terra Lithuana*” – палітычнае найменне Вялікага Княства Літоўскага. “*Fortuna deserit tuos Lithuanos, Vitolde*” (“Фартуна пакідае тваіх літоўцаў, Вітаўт!”) значыць: “Фартуна пакідае грамадзян тваёй дзяржавы, Вітаўт!”.

Мікалай з Гусава наогул не ўжывае этнонімаў у сваім паэтычным творы “*Carmen de statura, feritate ac venatione bisonis*” (“Песня пра постаць, дзікасць зубра і паляванне на яго”) (Кракаў, 1523). Саманазоў аўтара “*Polonus*” [Hus. Carmen, 119-120; гл.: 8] – палітонім: паэт – беларус па паходжанні. Другі палітонім – “*Lithuanus*” – ужываецца Мікалаем Гусоўскім у паэме пра зубра, а таксама ў элегічным эпініцыі “Пра перамогу над туркамі” [гл.: 9] у якасці эпітэта: “*Lithuanis silvis*” (“у літоўскіх лясах”), “*Litphanis venatibus*” (“на літоўскіх ловах”), Вітаўт – “*princeps regionis Litphanae*” (“валадар літоўскага краю”), турак пераможаны “*Litphano milite*” (“літоўскім ваяром”). Тэрмін “*Moschus*” [Hus. Carmen, 677], ужыты ў сувязі з часамі княжання Вітаўта, -- трэці палітонім у творах Мікалая Гусоўскага, які выступае ў значэнні “грамадзянін Маскоўскай дзяржавы”.

Пасля Люблінскай дзяржаўнай уніі, у выніку якой была ўтворана дзяржава “обудвух народов (Короны польское и Великого князьства Литовского)” [3:43] дынамізуюцца ўсе слаі грамадства гэтых дзяржаў. Уладзімір Кароткі слушна заўважыў, што “пасля Люблінскай дзяржаўнай уніі перад намі, фактычна, *de jure* – адна “Рэч Паспалітая” ў сэнсе “адна дзяржава”, але *de facto* – дзве дзяржавы, дзве “Рэчы Паспалітыя”: Рэч Паспалітая Літоўская і Рэч Паспалітая Польская. Як у адной, так і ў другой Рэчы Паспалітай прысутнічае так званы “рускі” элемент. Рэч Паспалітую Літоўскую складаюць пераважна віленскія русіны (беларусы) і літоўцы, а Рэч Паспалітую Польскую – палякі і кіеўскія русіны (украінцы)” [1:56-57]. У сувязі з гэтым у другой палове XVI ст. змяняюцца крытэрыі этнічнай і дзяржаўнай ідэнтыфікацыі, што паўплывала на зрух сямантычных палёў этнонімаў і палітонімаў. Цікавы матэрыял у гэтым сэнсе прадстаўляюць помнікі, тэматычна аб’яднаныя Лівонскай вайной (1558 – 1582). Віленскі паэт Васіль Гіцынцый так звяртаецца да гетмана Мікалая Радзівіла: “*Maxima pars belli, Litavum clarissime gentis, // Dux Radivile...*” (“О Радзівіл, самы важны ўдзельнік вайны, найславнейшы князь народа літвінаў!” [7:7-8 п.п]). Заўважу, што пасля Люблінскай уніі фарміруецца і актуалізуецца новы тып дзяржаўнага патрыятызму: не дынастычны, “Ягелонаўскі”, як у Яна Вісліцкага, не “сармацкі”, як у “каронных” паэтаў, але “вялікалітоўскі”. Выраз “*gens Litavum*” у вышэй працытаваным кантэксте – этнонім, які з’яўляецца адзнакай усведамлення шляхтай Вялікага Княства Літоўскага свайго кроўнага адзінства. Маючы на ўвазе менавіта гэты аспект, Міхал Літвін пісаў у сваім трактаце «*De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum*»: “*Litteras Moscoviticas nihil antiquitatis complectentes, nullam ad virtutem efficaciam habentes ediscimus, cum idioma Ruthenum alienum sit a nobis Lithuanis, hoc est Italiānis, Italico sanguine oriundis*” (“Мы вывучаем маскавіцкія пісьмовыя помнікі, якія не ўтрымліваюць у сабе нічога старажытнага і не маюць аніякай карысці для духоўнага фарміравання, хаця спосаб маўлення русінаў чужы для нас, літвінаў, гэта значыць, італійцаў, што паходзяць ад італійскай крыві”) [10:23-24]. Так, менавіта ўсведамленне кроўнай еднасці магнатаў і шляхты Вялікага Княства Літоўскага з рымскімі патрыцыямі, замацаванае легендай пра Палямона ў вялікалітоўскіх хроніках, становіцца важным складнікам дзяржаўнага патрыятызму у пэўнай частцы беларускіх і літоўскіх арыстакратаў у XVI стагоддзі.

Гэты тып патрыятызму ідэйна ўвасобіў віленскі паэт Ян Радван у сваёй паэме “*Radivilias*” (“Радзівіліяда”) (Вільня, 1592), прысвечанай герою Ульскай бітвы 1564 г. Мікалаю Радзівілу. Айчынны край (*Lithuania*) заслугоўвае ў паэта эпітэтаў толькі вышэйшай і найвышэйшай ацэнкі. Аўтар выкарыстоўвае тут методыку “негатыўнага

прыпадабнення” праз ужыванне традыцыйных антычных топасаў: няма тут, маўляў, кампанскіх узгоркаў, садоў Алкіноя або ружаў Пестума. Затое ён з захапленнем апісвае незлічоныя прыродныя багацці: гонкія сосны, дзікі мёд, алені, зубры і рысі – у лясках, мноства рыбы – у рэках. Усё гэта павінна заінтрыгаваць чытача, скіраваць яго ўвагу на самую важную інфармацыю:

Haec eadem *Litauos* tellus, acresque *Sudinos*,
*Iazyga*que intrepidum mortis, *Nomades*que *Poloucos*,
Et veteres *Prussos*, et fortia pectora *Alanos*,
Cognatosque illis *Gepidas*, populosque potentes
Extulit... [*Radv.Radiv. I, 1588, 80-84*]

(Менавіта гэтая зямля нарадзіла літоўцаў і мужных судзінаў, язігаў, бястрашных перад смерцю, і качэўнікаў полаўцаў, старажытных прусаў і мужных людзей аланаў, а таксама блізкіх да іх гепідаў – магутныя народы...)

«Літоўскі этнічны камплект» у Радвана шырэйшы, чым у Вісліцкага, і тут ва ўсіх выпадках фігуруюць этнонімы. Першымі паэт называе “*Litavos*” – спрадвечных жыхароў гэтай зямлі. Назвы іншых плямёнаў (“*Sudini*”, “*Jazyga*”, “*Alani*”) сустракаюцца як на карце Еўрапейскай Сарматыі Клаўдзія Пталемея Александрыйскага, так і ў “Хроніцы” Мацея Стрыйкоўскага. Этнонім “*Polouci*” не пазначае, відавочна, старажытных качэўнікаў, з якімі ваявалі кіеўскія князі ў XII ст. Хутчэй за ўсё, гэтыя тыя самыя “половцы”, пра якіх напісана ў “Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай”: “А тое ся Литве и Жмойди в той час зс тоей причины в Руси щастило, гды половцы з народу готтов, также побратимове литовские, з княжатем своим секал руские князства, по двакрыт бурили...” [4:17].

Паказальныя зрухі ў сістэме тэрмінаў этнічнай і дзяржаўнай ідэнтыфікацыі дэманструе паэтычны твор Францішка Градоўскага „*Hodoeporicon Moschicum ... Christophori Radivilonis*” (“Апісанне Маскоўскай выправы... Хрыстафора Радзівіла”) (Вільня, 1582). У дачыненні да грамадзян Вялікага Княства Маскоўскага побач з тэрмінам „*Moschi*” у гэтым творы ўжываецца тэрмін „*Rutheni*” (можна ўспомніць тут „*albos Ruthenos*” і „*Russos*” у паэме Яна Вісліцкага!). Паэтычны радок „*Iam vaga palantes fuga volvit ubique Ruthenos...*” (“Вось мітуслівыя ўцёкі гоняць паўсюдна русінаў...”) у Градоўскага суправаджаецца гласай “*Fuga Moschorum*” („Уцёкі маскоўцаў”) [5:6 n.n.]. Для “вялікалітоўскага” паэта “*Rutheni*” і „*Moschi*” – гэта адно і тое ж. Як і ў творах папярэдніх паэтаў, тут прысутнічае супрацьпастаўленне „*Sarmatia – Scythia*” як „Палонія – Масковія”, але не ў палітычным

сэнсе, як у Яна Вісліцкага, а ў сэнсе этнічным, „радавым”. Так, гаворачы пра ўкараляванне Стэфана Баторыя, Францішак Градоўскі піша:

Interea ecce novus seclorum nascitur ordo,

Sauromatae tandem peregrinum agnoscere sceptrum

Cogentur, Regemque novum...[Grad. Hodoeporicon, 149-151]

(Між тым вось, зараджаецца новы парадак эпох, нарэшце сарматы вымушаны будуць спазнаць іншаземную ўладу, новага караля...)

Маскавітаў аўтар згадвае наступным чынам:

Extemplo Boratinscus adest, comitatus et ipso

Nosdrovato, qui Moschovias ductare phalanges

Consuerunt, illi Scythicae robora gentis

Mirantur, viresque suas, et vincere gaudent...[Grad. Hodoeporicon, 399-402]

(Вось з’яўляецца Баратынскі ў суправаджэнні самога Наздраватага, якія, як звычайна, узначальваюць маскавіцкія фалангі, яны захапляюцца магутнасцю скіфскага народа, сваімі сіламі ды радуюцца, што перамагаюць...)

Побач са “скіфскім народам” (“*gens Scythicus*”) у творы Градоўскага згадваецца “народ літоўскі” (“*gens Litwana*”). Хрыстафор Радзівіл так прамаўляе “*ad milites suos*” (“да сваіх воінаў”):

...Nunc tempus, ait, tot funera gentis

Litwanae ulcisci, meritasque reposcere poenas [Grad. Hodoeporicon, 473-474]

(Цяпер (настаў) час, -- кажа, -- адпомсціць за такую вялікую пагібель літоўскага народа, (час) запатрабаваць належнага пакарання)

У рэчышчы абранай тэмы цікава параўнаць вышэй цытаваныя творы Яна Радвана і Францішка Градоўскага з паэмай “Раксаланія” (Кракаў, 1584) Себасцьяна Фабіяна Кляновіча. Тры гэтыя творы, напісаныя ў прамежку дзесяці гадоў, рэпрэзентуюць тры розныя паэтычныя канцэпцыі этнагенезу:

- у Яна Радвана – „рымска-літоўская” (або „палямонаўска-літоўская”);
- у Францішка Градоўскага – „сармацка-літоўская”;
- у Себасцьяна Кляновіча – „раксаланская”.

Калі Ф. Градоўскі „русінамі” называе маскавітаў, калі Ян Радван наогул ігнаруе гэты тэрмін, то С. Кляновіч вельмі шырока ўжывае найменні „*Russia*”, „*Russi*”, „*Ruteni*”, распавядаючы пра жыхароў Чырвонай Русі. Калі Ян Радван у „Радзівіліядзе”

выкарыстоўвае методыку „негатыўнага прыпадабнення” з мэтай ўслаўлення сваёй Айчыны, то С. Кляновіч ужывае іншую методыку – „уяўна альтэрнатыўнай намінацыі” – для зацверджання наймення „*Russi*” („*Rutheni*”) як тэрміна ідэнтыфікацыі жыхароў Львоўшчыны. Паэт піша:

*Seu tu Bastarnas antiquo nomine dicas,
Seu tu Sauromatas Illyriosque voces.
Forsan Hamaxobios addictaque corpora plaustis
Appellare libet, nil tua vota moror.
Gens tamen illa tulit Russorum nomen avitum,
Quod nunc agnoscit posteritasque probat.
Hos quoque (quamvis sint alii) vocitare Rutenos
Non vetat exemplum, lector amice, patrum* [Sulmir.Roxolania, 163-170; гл.: 14].

(Можа, ты назавеш іх старажытным імем “бастарны”? Можа, ты будзеш зваць (іх) сарматамі ці ілірыйцамі? Магчыма, заўгодна (будзе) назваць гамаксобіямі людзей, даручаных Мядзведзіцам²? Мне няма ніякай справы да тваіх прапаноў. А сам гэты народ носіць спадчыннае імя “русы”, якое сёння нашчадкі прызнаюць і ўшаноўваюць. Прыклад продкаў не забараняе, дарагі чытач, называць іх таксама русінамі (хаця ёсць і іншыя).)

На пачатку, як бачым, аўтар “Раксаланіі” прыгадвае тыя імёны славян (бастарны, гамаксобіі, ілірыйцы, сарматы), якія ўжывалі антычныя географы і гісторыкі. Усе гэтыя назвы ён лічыць няправільнымі, бо ведае саманазоў народа – “русы”. Цікава, што польскі паэт “разводзіць” сінанімічныя на першы погляд назовы – “*Russi*” і “*Ruteni*”: ёсць, маўляў, і іншыя “*Rutheni*”. Гэта сведчыць пра тое, што тэрмін “*Russi*” меў больш вузкае значэнне (Кляновіч лічыць яго саманазовам “чырвоных русінаў”, украінцаў), у той час як тэрмінам “*Ruteni*” маглі называцца розныя ўсходнеславянскія народы.

Геаграфічнае палажэнне “Раксаланіі” С. Кляновіч апісвае пры дапамозе суседніх земляў – Літвы і Масковіі:

*Principio, immensos colit inclitya Russia lucos,
Contiguum Litavis accolit illa locum.
Ad rigidos tendunt finibus deserta Mosochos* [Sulmir.Roxolania, 185-187].

(Перш за ўсё, славуцая Русь ахоплівае бязмежныя лясныя прасторы, яна займае мясцовасць, суседнюю з літоўцамі, (яе) прасторы цягнуцца межамі да халодных маскоўцаў)

² Сузор’е Паўночных (Вялікай і Малой) Мядзведзіц у лацінскай літаратуры эпохі Рэнесансу – традыцыйны паэтычны топас для лакалізацыі земляў Усходняй Еўропы.

Апошняя цытата не пацвярджае тэзіса Оскара Галецкага пра тое, што „назва „Русь” мае перадусім дзяржаўнае значэнне” [6:8]. Гэтая назва звязана якраз з адпаведным этнонімам. У “Раксаланіі” выразна адрозніваюцца „*Litavi*” і „*Russi*”. І гэта – асаблівасць сітуацыі менавіта пасля 1569 года (успомнім вышэй цытаваныя словы У. Кароткага). Прыгадаем, што Ян Вісліцкі ў войску Вітаўта бачыў „*Lithuanos*” і „*Russos*” адначасова; Мікалай Гусоўскі вучыўся „*libris Roxanis*” („па славянскіх кнігах”), хаця паляваў на зубра „*in silvis Lituaniis*” („у літоўскіх лясах”). Да таго ж, Ян Вісліцкі – „*Sarmata*”, Мікалай Гусоўскі – „*Polonus*”. Гэтай тэрміналагічнай мешаніны мы ўжо не бачым у помніках нашай літаратуры пасля Люблінскай уніі.

У канцы XVI ст. з’явіцца новы ідэнтыфікацыйны тэрмін, калі Саламон Рысінскі назаве сябе „*Leucorussus*” („беларусам”). Паказальна, што гэты адзінкавы выпадак у гісторыі нашага старажытнага пісьменства – з галіны лацінамоўнай культуры. Менавіта лаціна, шырока распаўсюджаная ў еўрапейскай літаратуры эпохі Рэнесанса, патрабавала ад мастакоў дакладнай самаідэнтыфікацыі, каб яны маглі захаваць сваё творчае аблічча ў бязмезным акіяне класічнай паэзіі.

Спрабуючы падсумаваць усе гэтыя разнастайныя сведчанні помнікаў прыгожага пісьменства ў адносінах тэрмінаў этнічнай і дзяржаўнай ідэнтыфікацыі, адзначу наступнае. Паэты “далюблінскага” перыяду ўсведамлялі (або хацелі ўсведамляць) Вялікае Княства Літоўскае як дзяржаву “літоўска-русінскую”, у якой суіснуюць абодва гэтыя складнікі. Менавіта такая ідэйная канцэпцыя нігуе вялікалітоўскія хронікі XV стагоддзя, дзе легенда пра Рурыка яшчэ прызнаецца актуальнай і для дзяржавы вялікіх князёў Літоўскіх. Яна Вісліцкага і Мікалая Гусоўскага цікавіць, аднак, найперш феномен спалучэння этнічных складнікаў у дзяржаўным, узаемазалежнасць паняццяў „*populus*” („народ”) або „*gens*” („племя”) і паняцця „*sceptrum Regis*” („каралеўская ўлада”). Падданства магло мець большае значэнне ў параўнанні з паходжаннем. Нездарма гэта быў перыяд каралеўскага мецэнацтва, і „*sceptrum*” часта быў (або прадстаўляўся) важнейшым за „*gens*”. З гэтага пункту гледжання „*Rutheni*”, „*Lithuani*” і іншыя – гэта „*Sarmatae*” або „*Poloni*”.

У другой палове XVI стагоддзя некаторыя паэты з кола магнацкага (найперш Радзівілаўскага) мецэнацтва пачынаюць акцэнтаваць „літоўскі” складнік „Рэчы Паспалітай Літоўскай”, спрабуюць даследаваць этнічную семантыку тэрміна „*Lithuanus*”. Гэтую ідэйную ўстаноўку мы бачым у творах Яна Радвана і Францішка Градоўскага. Тое ж робіць паляк Кляновіч, толькі ў дачыненні да „раксаланскай” (украінскай) часткі грамадзян „Рэчы Паспалітай Польскай”. Матэрыялы помнікаў лацінамоўнага ліра-эпасу дэманструюць, што ў галіне этнаніміі дзяржаўна-палітычны фактар з глабалізатарскай тэндэнцыяй

адыгрываў ролю каталізатара ў працэсе фарміравання этнічнага самавызначэння. Грамадзяніна Вялікага Княства Літоўскага задавальняў саманазоў “*Sarmata*” або “*Polonus*”; грамадзянін Рэчы Паспалітай Літоўскай часцей за ўсё імкнецца падкрэсліць, што ён і яго суайчыннікі – *Litواني*. З іншага боку, у творчасці розных аўтараў з розным семантыка-этнічным нападуненнем ужываюцца тэрміны “*Ruthenus*”, “*Roxanus*”, “*Roxolanus*”. Толькі ўважлівы аналіз этнонімаў, палітонімаў і канфесіёнімаў дазваляе зрабіць аб’ектыўныя высновы пра нацыянальную ідэнтыфікацыю той літаратуры (прынамсі лацінамоўнай), якая адносіцца да сферы “*border studies*”, дазваліць пазбегнуць вузка акрэсленых, нацыяналістычных трактовак адносна культурнай спадчыны Вялікага Княства Літоўскага.

1. Короткий В. Термин “Речь Посполитая Литовская” в полемической литературе Великого Княжества Литовского XVI – XVII веков // *Senoji Lietuvos literatūra*. № 21. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006. С. 81 – 111. С. 49-57.
2. Лихачев Д. С. Литература эпохи «Слова о полку Игореве» // Памятники литературы Древней Руси: XII век. / Сост. и общая ред. Л. А. Дмитриева и Д. С. Лихачева. М.: Худож. лит., 1980. – С. 5 – 22.
3. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі. Мн., 1989.
4. Хроника Литовская и Жмойтская // Полное собрание русских летописей. Т.32. М., 1975. С. 15 – 127.
5. [Gradovius Franciscus] Hodoeporicon Moschicum... scriptum a Francisco Gradovio. Vilnae, 1582.
6. Halecki O. Litwa, Ruś i Żmudź jako części składowe Wielkiego Księstwa Litewskiego. Kraków, 1916.
7. [Hiacynthius Basilus] Panegyricus in excidium Polocense... Patavii, 1580.
8. [Hussovianus Nicolaus] Carmen de statura, geritate ac venatione bisontis. Cracoviae, 1523.
9. [Hussovianus Nicolaus] Nova et miranda de Turcis victoria, mense Julio... Cracoviae, 1524.
10. Lituanus Michalo. De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum, fragmina X. multiplici historia referta // Michalonis Lituanus De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum, fragmina X. multiplici historia referta. Et Iohan. Lasicii Poloni De diis Samagitarum caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum. Item De religione Armeniorum. Et de initiis regiminis Stephani Batorii. Nunc primum per I. Iac. Grasserrum, C. P. ex manuscripto authentico edita. Basileae, (1615). С. 1 – 41.
11. Łempicki S. Renesans i humanizm w Polsce / Materiały do dziejów. Kraków, 1952.

12. [Oderbornius Paulus] De Russorum religione, ritibus nuptiarum... [Rostochiae], 1582.
13. [Radvanus Ioannes] Radivilias, sive De vita et rebus praeclarissimae gestis immortalis memoriae illustrissimi principis Nicolai Radivili... Vilnae, 1592.
14. [Sulmircensis Acernus Sebastianus] Roxolania Sebastiani Sulmyrcensis Acerni, civis Lublinensis. Cracoviae, 1584.
15. [Visliciensis Ioannes] Bellum Prutenum. Cracoviae, 1516.